

Træets sproglige stamme har utallige grene og rødder

af Ole Balslev

Hvis jeg siger *træ*, kan jeg mene flere forskellige ting. Enten vil jeg fortælle om et af de levende træer, som jeg kan se fra mit vindue, eller om det nyligt fældede træ, som ligger langt nede i haven og venter på at blive savet og kløvet. Her er ordet *træ* brugt om en plantevækst, der hverken er busk eller staude eller græs. Eller også vil jeg fortælle, at det solide bord, der bærer min computer, er af træ og ikke for eksempel af metal, plastik eller glas. Her bruger jeg ordet *træ* specifikt om materialet. Med *træ* kunne jeg også mene brændet, der ligger i kurven ved siden af brændeovnen. Når jeg fortæller, at vi fyrer med *træ* og ikke med for eksempel briketter eller halm, tænker jeg på *træ* som varmekilde og ikke som materiale til at fremstille møbler eller huse af.

I disse anvendelser af ordet *træ* går jeg ud fra, at den, jeg taler med, er inde i situationen og sammenhængen, således at han umiddelbart forstår mig, uden at jeg behøver at præcisere, hvilken slags *træ* jeg tænker på. Ingen vil heller være i tvivl om meningen, når vi juleaften synger: "Først skal træet vises, siden skal det spises." Men jeg kan også vælge at være mere præcis og bruge et af de mange andre ord for *træ*, som sproget rummer. Jeg kunne for eksempel specificere træsorten og sige: "Nu bygger skaden rede i den store *naur* nede i haven", "*Granen* tager meget lys fra mit drivhus," eller "Mit skrivebord er lavet af *bøg*." Jeg kunne også vælge at fokusere på træets art og sige: "Der kom to lastbiler forbi med *tømmer*", "Vores *brænde* er ved at slippe op," eller "Vi må have gjort noget ved den dyng *kvas* nede i haven."

Vi støder på ordet *træ* i dets mange forskellige betydninger hver eneste dag, og vi er så fortrolige med det, at vi selv kan danne nye sætninger, hvor ordet indgår. Det er en velkendt del af vort aktive ordforråd. Derudover møder vi det i en lang række sammensætninger og faste vendinger, ofte med overført betydning. *Ordbog over det danske Sprog* har foruden et væld af sammensætninger en meget lang artikel om ordet *træ* og alle dets betydninger, som de forelå dokumenterede, da redaktionen sluttede midt i forrige århundrede. Det, der forekommer sjældent, *vokser ikke på træerne*. I grunden er det en besynderlig oplysning, at de store lottogevinster ikke *vokser på træerne*, men vi ved jo godt, hvad der menes med dette billedlige udtryk, og vi ville ikke finde på at opfatte det bogstaveligt. Det ville ikke engang en person, der hørte udtrykket for første gang. *Der er sørget for, at træerne ikke vokser ind i*

himlen er et almindeligt udtryk for, at der er en naturlig grænse for et menneskes storhed, og at ingen får lov til at gå for vidt i sit hovmod. Også denne vending bliver umiddelbart opfattet med overført betydning og ikke som et udsagn, der skal tages bogstaveligt. Vi siger, at man ikke skal skære alle over én kam, når vi vil advare mod generaliseringer. Med samme betydning og med ordet *træ* som centralt ord optræder i ældre dansk vendingen *Fordi ét træ i skoven er kroget, derfor er de det ikke alle*. Og mens vi er ved skoven: Når man har vanskeligt ved at se det mest indlysende, kan man *ikke se skoven for bar' træer*.

Træer har til alle tider haft symbolsk betydning, og det har også sat sig spor i sproget. Vi kan således tale om *Livets træ* og om *Kundskabens træ*, og hos Grundtvig kan vi læse, at *Lysets træ er oprundet med Guds søn*. I særligt fagsprog kan man bruge ordet *træ* om en genstand af træ. For eksempel kan søfolk sige *træ*, når de mener *mast* i en vending som *at læse for det bare træ*, det vil sige sejle med vinden uden at føre sejl på masten. I religiøs sammenhæng kan *træ* i ældre dansk betegne enten en galge eller et kors i vendinger som *De nedtog ham af Træet og lagde ham i en Grav* og – hos B.S. Ingemann – *Paa Dødens Træ han naglet hænger*.

Også uegentlig brug af ordet *træ* forekommer. Plastisk træ er et kemisk produkt, der ikke har noget med træ at gøre, men som benyttes til at udfylde mindre huller i bearbejdet træmateriale, og som – når det er størknet – kan slibes og pudses som rigtigt træ. Et boldtræ behøver ikke længere at være af træ, men vil ofte være fremstillet af plastik. Det samme gælder juletræer, ikke mindst i Amerika. Der er med sådanne træer garanti mod tab af nålene, ligesom det er tilfældet med alle de mange små juletræer, der i perioder pynter bilernes frontruder. Hængetræ er et billedligt udtryk for en påtrængende og generende person, og man kan om et menneske, der ikke røber følelser med sit minespil, sige, at han har et træansigt. En træmand er en stiv og kold person, som mangler humor og følelser.

De første år er det ganske ukompliceret. Vi bruger kun modersmålet, og vi tænker ikke nærmere over, at vi med *træ* kan mene både det levende træ, materialet træ og træ i overført betydning. Konteksten og situationen vil jo normalt være klar. Både brænde, kvas og tømmer kan omtales som *træ*, og den eneste sondring, vi har brug for, gælder forskellen mellem *ved* og *bark*. Det bliver straks værre, når vi begynder at lære fremmedsprog. Et af de første problemer, vi støder på i engelsk, er, at vi skal bestemme os for, hvad vi mener med de danske ord. Hvis vi med *træ* mener det levende træ i haven, skal vi sige *tree*. Skrivebordet er derimod ikke lavet af *tree*, men af *wood* - som sproghistorisk svarer til det danske ord *ved*. Nu skal vi til at vænne os til en sondring 'på den anden led'. De to lastbiler, der kom forbi for lidt siden,

havde ikke *tree* som last, men *timber* – der svarer til det danske ord *tømmer* -, og den brændeknude, jeg lagde på ilden, hedder på engelsk *log*. At *wood* så også kan betyde en mindre skov, bidrager kun yderligere til forvirringen.

Man skal ikke lære engelsk ret længe, før man opdager, at ordforrådet i det ene sprog ikke svarer én til én til gloserne i et andet sprog. Derfor kan der komme de mest forfærdelige produkter ud af de computerstyrede 'oversættelsesmaskiner'. Denne grundlæggende iagttagelse, som allerede de første engelsktimer i skolen gav anledning til, bliver yderligere bekræftet, når man lidt senere i skoleforløbet giver sig i kast med tysk. I tysktimerne skal man tidligt gøre sig klart, at der er forskel på det levende *træ*, der hedder *Baum*, - og som har det danske *bom* som nærmeste etymologiske slægtning – og materialet *træ*, der hedder *Holz*. Dette ords danske slægtning finder vi i de mange stednavne, der ender på *-holt*. Hvis der særligt skal lægges vægt på *træ* i betydningen *tømmer*, kan man udvide ordet *Holz* til *Bauholz*.

Når vi lidt senere i skolen kommer i gang med latin, er det allerede gået os i blodet, at man skal sondre mellem forskellige betydninger af *træ*, og vi vil ikke undre os over, at der er én glose for det levende *træ* i haven eller skoven – *arbor* – og en anden for materialet *træ* – *lignum*. Det sidste ord kan også bruges om det *træ*, vi lægger på ilden. *Træ*, der fungerer som bygningstømmer, kan på latin også hedde *materia* eller *materies*. De romanske sprog, der alle stammer fra latin, er enige om betegnelsen for det levende træ. Det hedder på italiensk *albero*, på spansk *arbol*, på portugisisk *árvore* og på fransk *arbre*. Med materialet *træ* skal der sondres mellem de ord, der i de pågældende sprog betyder *brænde* – det er i italiensk *legna*, i spansk *madera* og i portugisisk *lenha* – og de ord, der betyder *tømmer* – i italiensk *legname*, i spansk *madera* og i portugisisk *madeira*. Stednavnet Madeira, som også er navnet på en drik, betyder egentlig *Træøen*. I fransk træffer vi det helt afvigende *bois*, som stammer fra det tyske *Busch* og dermed er i familie med dansk *busk*.

Hos Horats findes udtrykket *ligna in silvam ferre* (*Sat.* I, 10, 34, ordret: bære brænde ud i skoven), der betyder at foretage sig noget, der er helt overflødigt. Tilsvarende udtryk forekommer på engelsk i *to carry coal to Newcastle*. Hos Peder Syv forekommer (1.24) den lidt længere vending *at bære lys til solen, vand til havet, tømmer til Norge*. Den danske vending *at bære ved til bålet* betyder *sætte skub i noget, holde vedlige*.

Vi kan se os om i verden og finde mange ord, der ligner det danske *træ*, og som har samme eller en tilsvarende betydning. Engelsk har – som anført – *tree*, norsk har *tre*, svensk har *trä* om materialet *træ*, et enkelt *træ* hedder på svensk *trä*, og en have hedder på svensk

trädgård. Gotisk har *triu*, i oldslavisk finder vi *druva*, og i litauisk optræder *derva*. Russisk har *drová* om materialet *træ*, og albansk har *dru*, der både kan betyde *træ* og *stang*. Disse ord er blot nogle få af det danske *træs* nære sproglige slægtninge. Den fælles *stamme* til alle disse ord – *tr-/dr-* finder vi i formen *dru-* netop med betydningen *træ* i et af de indiske oldtids-sprog, som stort set alle europæiske sprog stammer fra. Ganske tæt på denne form findes i oldgræsk ordet *drys*, der betyder *egetræ*. Det almindelige græske ord for *træ* er et andet nært beslægtet ord *dendron*, som vi træffer i det botaniske navn for rosentræ *rhododendron*.

Mens *drys* og *dendron* på græsk kun kan bruges om de levende *træer*, findes der også særlige ord for materialet *træ* og naturligvis et stort antal sammensætninger. Oldgræsk har to ord for materialet *træ*, nemlig *hylē* og *xylon*. Det første af disse ord betyder først og fremmest *skov*, men er også det almindelige ord for *træ*, samt en mængde andre former for materiale. Også *xylon* betegner *træ*, især som brænde og tømmer, og det dukker op i dansk i ordet *xylofon*, som er navnet på et musikinstrument af træ.

Træets rolle i poesien er et helt kapitel for sig. Allerede hos Homer træffer vi *drys*, der i Otto Sten Dues oversættelse (*Od.* XIX.163) gengives således: “Du kan jo dog ikke stamme fra fabelens klippe og *steneg*.” I Chr. Wilsters oversættelse lyder det samme vers således: “Ei est du fød af Fjeld eller Eeg, som nævnes i Oldsagn.” Det er den situation, hvor Penelope endnu ikke har genkendt Odysseus og derfor må spørge ham om hans identitet og herkomst.

Om Luther fortælles det, at han engang blev spurgt, hvad han ville gøre, hvis han fik at vide, at jorden ville gå under i morgen. Han svarede: “Så vil jeg plante et træ” og gav dermed udtryk for en vished om, at Guds lys altid vil skinne, selv om døden skulle komme. Ifølge en anden overlevering lød spørgsmålet til Luther således: “Hvis du fik at vide, at du skulle dø i morgen, hvad ville du så gøre som det sidste?” Også her lød svaret, at han ville plante et træ. Hos Thorkild Bjørnvig er det formuleret således: “At om der svæver dødelig dræ, vil vi dog elske og plante et træ.” Piet Hein skrev i 1948 dette digt, som han selv har omtalt som et af sine vigtigste budskaber:

Du skal plante et træ.
Du skal gøre en gerning,
som lever, når du går i knæ,
en ting som skal vare
og være til lykke og læ.

Du skal åbne dit jeg.
Du skal blive et eneste trin
på en videre vej.
Du skal være et led i en lod,
som når ud over dig.

Du skal blomstre og dræ.
Dine frugter skal mætte
om så kun det simpleste kræ.
Du har del i en fremtid.
For den skal du plante et træ.

olebalslev9@gmail.com